

Prof. dr Snežana SOKOVIĆ,
Pravni fakultet u Kragujevcu

Orginalni naučni rad
UDK: 343.244:343.22-053.6
Primljeno: 18. novembra 2011. god.

KRITERIJUMI IZBORA VASPITNE MERE ZA MALOLETNE PRESTUPNIKE

Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica predviđa osamnaest vaspitnih mera, evidentno daje prednost vaspitanju u odnosu na kažnjavanje i opravdano težište krivično pravne intervencije u slučaju maloletnih prestupnika temelji na sistemu vaspitnih mera. Uvođenjem novih vaspitnih mera (posebne obaveze) i modifikovanjem i proširivanjem registra već postojećih mera stvaraju se uslovi za vrlo visok nivo individualizacije krivične sankcije i izbor jedne mere, ili kombinacije mera, adekvatnih potrebama vaspitanja i zaštite upravo konkretnog maloletnika i delatnih u pogledu konkretne individualne etiologije delinkventnog ponašanja. U tom smislu su zasnovana i očekivanja da će praktična primena vaspitnih mera ostvariti sve konceptualno-teorijske prednosti ove brojne kategorije krivičnih sankcija, odnosno da će omogućiti pružanje zaštite i pomoći, vršenje nadzora, stručno osposobljavanje u cilju razvijanja lične odgovornosti maloletnika, njegovog vaspitanja i pravilnog razvoja njegove ličnosti, adekvatno upravo potrebama konkretnog slučaja maloletničkog prestupništva. Istraživanja sudske prakse primene vaspitnih mera, međutim, pokazuju da se realno visoki potencijal ovih mera u prevenciji i suzbijanju maloletničke delinkvencije ostvaruje u znatno skromnijem obimu od očekivanog, i da izbor vaspitne mere u praksi nije rezultat pre svega procene konkretnih potreba postupka, odnosno maloletnika, nego je u istoj meri, ako ne i više od toga, diktiran postojanjem ili nepostojanjem realnih uslova za izvršenje određene vaspitne mere.

Ključne reči: Vaspitne mere, maloletnici, krivične sankcije, kriterijumi izbora, sudska praksa, zakon, individualizacija.

1. Konceptualno-teorijske karakteristike sistema vaspitnih mera

Ukupno osamnaest vaspitnih mera koje predviđa Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica (čl. 11. ZMUKD) svrstane su u tri posebne grupe: mere upozorenja i usmeravanja (sudski ukor i deset posebnih obaveza); mere pojačanog nadzora (pojačani nadzor od strane roditelja, pojačani nadzor u drugoj porodici, pojačani nadzor od strane organa starateljstva i pojačani nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika) i zavodske vaspitne mere (upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno-popravni dom, upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje).

Osnovna zajednička karakteristika vaspitnih mera jeste zajednička svrha propisivanja i izricanja, odnosno pružanje zaštite i pomoći, vršenje nadzora, stručno osposobljavanje u cilju razvijanja lične odgovornosti maloletnika, njegovog vaspitanja i pravilnog razvoja njegove ličnosti, koja se može ostvarivati na različite načine, pa su vaspitne mere po svojoj sadržini vrlo različite.

Kao osnovna vrsta krivičnih sankcija za maloletnike usmerene su prema velikom broju maloletnih izvršilaca, koji su po svojim ličnim biopsihičkim i socijalnim karakteristikama veoma heterogeni. Izriču svim starosnim kategorijama, kao jedina vrsta krivičnih sankcija predviđene su za mlade maloletnike, sve vaspitne mere se primenjuju i prema starijim maloletnicima, dok se neke vaspitne mere mogu izreći i mladim punoletnim licima, kao i punoletnim licima koja su krivično delo učinili kao maloletnici, a u vreme suđenja još nisu napunili dvadeset i jednu godinu. Iz tih razloga vaspitne mere su brojne, i prilično različite ne samo po sadržini, nego i po uslovima izricanja.

U rasponu od ukora do upućivanja u vaspitno-popravni dom, vaspitne mere se kreću od lakših ka težim, što omogućava kako postupnost u izricanju krivičnih sankcija, tako i reverzibilitet, a značajno je i za primenu nekih opštih procesno-pravnih instituta (na primer, zabrana *reformatio in peius*).

Sistem vaspitnih mera, brojan i sa veoma različitim merama, karakteriše i značajna unutrašnja fleksibilnost. Ona se ogleda pre svega u predviđenoj mogućnosti kumulacije određenih grupa vaspitnih mera, posebnih obaveza i mera pojačanog nadzora. Kombinovanjem ovih mera moguće je određenu vrstu pojačanog nadzora dopuniti postavljanjem određenih zabrana i zahteva prema maloletniku kroz primenu određene posebne obaveze. Ovako individualizovanom kumulacijom mera uzimaju se u obzir sve karakteristike ličnosti maloletnika i sre-

dine u kojoj živi, i omogućava maksimalno prilagođavanje mera preduzetih u okviru krivičnog postupka upravo potrebama maloletnika.¹

Značajna je i mogućnost zamene izrečene vaspitne mere drugom vaspitnom merom, kao i u mogućnosti korigovanja prvobitne odluke suda u pogledu izrečenih vaspitnih mera, obustavom izvršenja bilo zbog postignutog uspeha u vaspitanju ili zbog pojave nekih novih činjenica ili odbijanja maloletnika i njegovih roditelja ili drugih lica koja se o njemu staraju da postupe po izrečenim merama. Faza odrastanja maloletnika sama po sebi nosi brojne i česte promene pre svega u odnosu na ličnost maloletnika, a moguće su značajne promene i u sredini u kojoj maloletnik živi. Proces vaspitanja maloletnika, koji je i inače teško predvidiv, usled promenjenih okolnosti može da bude usporen i ugrožen ali i u značajnom napretku, zbog čega treba i prvobitnu odluku korigovati, odnosno izbor i trajanje mera prilagoditi novonastaloj situaciji.

Zakonska mogućnost ponovnog odlučivanja o već izrečenoj vaspitnoj meri takođe značajno podiže nivo operativnosti i prilagodljivosti vaspitnih mera. Ukoliko je od pravosnažnosti odluke kojom je izrečena neka od vaspitnih mera posebnih obaveza ili mera pojačanog nadzora proteklo više od šest meseci, ili ako je od pravosnažnosti odluke kojom je izrečena vaspitna mera upućivanja u vaspitno-popravni dom proteklo više od jedne godine, a izvršenje mere nije započeto, sud će ponovo ceniti potrebu izvršenja izrečene mere, pri čemu može da odluči da se mera izvrši, da se mera ne izvrši ili da se zameni drugom merom (čl. 25. ZMUKD).

U načelu, potrebno je da se sva postupanja prema maloletnom izvršiocu krivičnog dela odvijaju brzo i efikasno. Krivično-pravno relevantan period maloletstva ne traje dugo i maloletnici brzo menjaju starosnu kategoriju a opšte socijalne prilike maloletnog izvršioca i potrebe njegovog vaspitanja i obrazovanja su najčešće takve prirode da je samo hitna intervencija pravovremena. Zastarelost izvršenja krivičnih sankcija, kao opšti institut krivičnog prava kod vaspitnih mera opravdano ne postoji. Sud za maloletnike aktivno i konstantno prati izvršenje izrečenih vaspitnih mera i, takoreći „u hodu” prilagođava izrečene mere izmenjenim okolnostima primenom instituta obustave izrečene vaspitne mere i instituta zamene izrečene vaspitne mere drugom vaspitnom merom, kao i ponovnim odlučivanjem o potrebi izvršenja već izrečene mere. Naravno, u cilju otklanjanja svake arbitrnosti i proizvoljnosti, uslovi za obustavu i zamenu su precizno predviđeni zakonom.

1 Predočavanje da kao posledica nepoštovanja zahteva i zabrana iz posebnih obaveza može da usledi izricanje zavodske mere, kvalitativno znatno drugačije i po maloletnika mnogo zahtevnije mere koja znači potpuno izdvajanje iz sredine u kojoj je dotada živeo, trebalo bi da uspešno „disciplinuje” maloletnika i njegove roditelje ili lica koja se staraju o maloletniku u pogledu ispunjenja posebnih obaveza.

Vaspitne mere su relativno neodređenog trajanja. Zakon najčešće propisuje najduže i najkraće moguće trajanje, a sud unapred ne određuje koliko će tačno mera trajati, nego u saradnji sa organom starateljstva prati izvršenje i ukida vaspitnu meru ili vrši zamenu nekom drugom merom, zavisno od postignutih rezultata.

Značajna karakteristika vaspitnih mera, obzirom na njihovu sadržinu (zaštita, nadzor, pomoć, vaspitanje, stručno osposobljavanje), jeste veoma značajna uloga organa starateljstva u njihovom sprovođenju.

2. Zakonski kriterijumi za izbor vaspitne mere

Obzirom na to da su vaspitne mere brojne, usmerene su prema različitim kategorijama maloletnih izvršilaca krivičnih dela i prema pretežnom delu maloletničke prestupničke populacije, pitanje kriterijuma za izbor vaspitne mere jeste posebno značajno. Generalno, ekstenzivni pristup pitanju kriterijuma za izbor krivične sankcije za maloletnike podrazumeva propisivanje samo osnovnih smernica, ili se ovo pitanje u potpunosti prepušta sudskoj praksi bez ikakvog normativnog regulisanja, dok restriktivniji prilaz zahteva preciznije regulisanje uslova pod kojima se nadležni organ može opredeliti za određenu sankciju. Preterana i čvrsta preciznost kriterijuma može da onemogući neophodnu fleksibilnost u postupanju i individualizaciju izbora prema samoj ličnosti maloletnika, dok neodređenost nosi rizik proizvoljnog, neadekvatnog, pa čak i krajnje arbitrarnog izbora.

Zakon o maloletnim učinocima krivičnih dela predviđa okvirni kriterijum za primenu različitih vrsta vaspitnih mera (čl. 11. st. 2, 3, 4. ZMUKD) i opšti kriterijum za izbor vaspitne mere, bez obzira o kojoj meri je reč (čl. 12. ZMUKD).

Okvirni kriterijum za izbor vrste vaspitne mere vezuje se za potrebe vaspitanja i pravilnog razvoja maloletnika. Mere upozorenja se izriču kada je potrebno i dovoljno takvim merama uticati na ličnost maloletnika i njegovo ponašanje. Mere pojačanog nadzora se izriču kada za vaspitanje i razvoj maloletnika treba preduzeti trajnije mere uz odgovarajući stručni nadzor i pomoć, a nije potrebno potpuno odvajanje maloletnika iz dotadašnje sredine. Zavodske vaspitne, mere kao najteža vrsta vaspitnih mera, izriču se maloletnicima prema kojima treba preduzeti trajnije mere vaspitanja, lečenja i osposobljavanja uz njegovo potpuno odvajanje iz dotadašnje sredine, radi vršenja pojačanog uticaja na maloletnika.

Opšti kriterijum za izbor vaspitne mere bez obzira na vrstu predviđa da se prilikom izbora vaspitne mere posebno uzimaju u obzir uzrast i zrelost maloletnika, druga svojstva njegove ličnosti i stepen poremećaja u društvenom ponašanju, težinu i pobude iz kojih je delo učinio, sredinu i prilike u kojima je živeo, ponašanje posle učinjenog krivičnog dela, a posebno, da li je sprečio ili pokušao da spreči nastupanje štetne posledice, nadoknadio ili pokušao da nadoknadi pričinjenu štetu, da li je prema maloletniku ranije bila izrečena prekršajna ili krivična sankcija, kao i sve

druge okolnosti koje mogu biti od uticaja za izricanje one mere kojom će se najbolje postići svrha vaspitnih mera.²

Uzrast kao okolnost od značaja za izbor vaspitne mere znači da treba voditi računa, kako o uslovima primene ovih mera na različite starosne kategorije, odnosno o isključenosti primene određenih mera za određene starosne kategorije, tako i o uzrastu unutar zakonski određenih starosnih kategorija. Zrelost maloletnika treba ceniti u celini, odnosno i fizičku i emocionalnu, socijalnu i intelektualnu zrelost, i to i generalno, opštu zrelost, i posebno, zrelost u odnosu na shvatanje maloletnika o prirodnom i socijalnom značenju radnje krivičnog dela i drugih okolnosti za izvršenje krivičnog dela. Procena stepena poremećaja u ponašanju je posebno značajna za izbor mere adekvatne sadržine, obzirom da vaspitne mere podrazumevaju različite stepene i vrste nadzora i stručnog rada sa maloletnikom. Procena sredine i prilika u kojima maloletnik živi ukazuju pre svega na postojanje ili nepostojanje potrebe izdvajanja maloletnika iz sredine u kojoj je do tada živeo. Ako takvo izdvajanje nije neophodno, pažljiva ocena sredine i prilika u kojima maloletnik živi istovremeno predstavlja procenu postojanja uslova za primenu određenih vaspitnih mera obzirom na okruženje maloletnika. Pobude iz kojih je delo izvršeno ukazuju na unutrašnji mehanizam nastanka krivičnog dela. Neophodno je da se težina izvršenog krivičnog dela uzima kao okolnost bitna za izbor vaspitne mere³, dok je skup okolnosti koji se najčešće naziva „ponašanje posle izvršenog krivičnog dela” (posebno da li je sprečio ili bar pokušao da spreči nastupanje štetne posledice, da li je nadoknadio ili pokušao da nadoknadi pričinjenu štetu) takođe veoma značajan jer pokazuje odnos prema izvršenom delu, sposobnost i volju maloletnika da prihvati svoju odgovornost i da suoči sa posledicama izvršenog krivičnog dela. Činjenica da je prema maloletniku ranije bila izrečena krivična ili prekršajna sankcija, može da govori u prilog proceni da se radi o maloletniku kod koga prestupničko ponašanje nije epizodnog karaktera nego postaje usvojeni model ponašanja. U izboru vaspitne mere sud je slobodan da uzima i druge okolnosti osim onih navedenih u čl. 12. ZMUKD, ukoliko se radi o okolnostima čija procena pomaže izbor mere kojom se najbolje postiže svrha vaspitnih mera u konkretnom slučaju.⁴

2 „Pri izboru vaspitne mere sud posebno ceni raniji život maloletnika, njegovo ponašanje i školovanje, duševnu razvijenost, osobine ličnosti, kao i težinu i broj izvršenih krivičnih dela.”; Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Kžm. 49/03 od 23. januara 2004.

3 Ponekad asocijalna ponašanja ili poremećaji u vidu hiperaktivnosti mogu da budu od veće prognostičke vrednosti za buduće prestupništvo, nego na primer izvršeno krivično delo kao situaciono ponašanje; Jugović, A., Maloletničko prestupništvo u Srbiji i društvena reakcija: socijalno-pedagoški pogled; Poremećaji ponašanja i prestupništvo mladih: socijalno-pedagoški diskurs, Radovanović, D., Pr., Beograd, 2007, str. 165-185.

4 „Okolnosti: da je maloletnik priznao izvršenje krivičnog dela, izrazio kajanje, izvinuo se oštećenom i sa njim se pomirio, kao i da se oštećeni nije pridružio krivičnom gonjenju, opravdavaju da se za krivično delo ubistva u pokušaju prema maloletniku izrekne vaspitna mera

3. Značaj krivice u primeni vaspitnih mera

Primetno je da zakonodavac u definisanju kriterijuma za izbor vaspitne mere ne pominje krivicu maloletnika, za razliku od kazne maloletničkog zatvora u pogledu koje krivicu, odnosno poseban, viši stepen krivice uzima kao obavezni element na osnovu koga se, pored prirode i težine krivičnog dela, ceni postojanje razloga koji ne opravdavaju izricanje vaspitne mere. Ova okolnost otvara pitanje značaja krivice za izricanje vaspitnih mera, obzirom da čl. 12. ZMUKD ne navodi krivicu kao okolnost koju treba uzeti u obzir prilikom izbora vaspitne mere.⁵

U ranijoj teoriji bilo je aktuelno pitanje značaja krivične odgovornosti za primenu krivičnih sankcija, s tim što je krivična odgovornost obuhvatala vinost i uračunljivost, obzirom da je bila prihvaćena materijalno-formalna i objektivna koncepcija opšteg pojma krivičnog dela, za razliku od važećeg krivičnog zakonika koji prihvata objektivno-subjektivni pojam krivičnog dela.⁶

U pogledu krivične odgovornosti maloletnika kao osnove za primenu vaspitnih mera u osnovi su postojala dva shvatanja. Prema prvom, primena vaspitnih mera nije uslovljena krivičnom odgovornošću maloletnika, pa je za njihovu primenu dovoljna objektivno nastala posledica. Po drugom shvatanju krivična odgovornost je potrebna za primenu vaspitnih mera, ali se krivična odgovornost maloletnika razlikuje od krivične odgovornosti punoletnih lica, jer njenu osnovu čini poseban tzv. „prirodni umišljaj” sličan umišljaju neuračunljivih lica, odnosno radi se o krivičnoj odgovornosti u prirodnom obliku.⁷

pojačanog nadzora od strane organa starateljstva ... Neosnovano se žalbom javnog tužioca prvostepeno rešenje se pobija zbog odluke o izrečenoj vaspitnoj meri, jer je prvostepeni sud pravilno utvrdio i cenio sve okolnosti propisane čl. 12. Zakona. Po nalaženju ovog suda, kada se ima u vidu da je maloletnik u bitnom priznao izvršenje krivičnog dela, izrazio stvarno kajanje, da je nakon izvršenja kritičnog dela stupio u kontakt sa oštećenim, da mu se izvinio i da je između njih došlo do pomirenja; da se oštećeni kao punoletno lice pred sudom decidirano izjasnio da se ne pridružuje krivičnom gonjenju, ne zanemarujući pri tom prirodu i težinu krivičnog dela, ceneći i to da mu je majka bolesna i da joj je potrebna njegova pomoć, Vrhovni sud je našao da u odnosu na sada punoletnog M. J. ne bi bilo opravdano izricanje vaspitne mere iz oblasti zatvorene zaštite, posebno obzirom na to da je nakon izvršenog krivičnog dela korigovao svoj odnos prema Centru za socijalni rad i izrazio spremnost da sa centrom saraduje. Sve ovo ukazuje da će u konkretnom slučaju izrečena vaspitna mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva otvoriti svrhu koja je propisana odredbom člana 10. Zakona.” Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Kžm. 48/2007 od 5.6.2007. godine.

5 O tome: D. Drakić, O krivičnoj odgovornosti maloletnika, Novi Sad, 2010.

6 Obzirom da je krivica obavezni element opšteg pojma krivičnog dela, i da uračunljivost predstavlja bitan element njene strukture, krivična odgovornost u okviru važećeg objektivno-subjektivnog koncepta opšteg pojma krivičnog dela predstavlja samo tehnički termin, konstataciju, deklarativne a ne suštinske prirode o tome da je određeno lice izvršilo krivično delo sa svim konstitutivnim elementima, Z. Stojanović, Krivično pravo, opšti deo, Beograd, 2009, str. 153.

7 Perić, O., Krivično-pravni položaj maloletnika, Beograd, 1975; str. 81, 83.

Problem prvog shvatanja jeste neprihvatljivo svodenje uslova za primenu vaspitne mere samo na činjenicu da postoji objektivno nastala posledica radnje maloletnog učinioca, dok drugo shvatanje prirodan umišljaj ili prirodnu krivičnu odgovornost u osnovi svodi na duševnu zrelost maloletnika. Procena duševne zrelosti zasniva se prevashodno na oceni sposobnosti maloletnika da shvati prirodno i društveno značenje svog dela. Nezrelost maloletnika u ovom smislu podrazumeva nedovoljnu razvijenost određenih psihičkih sposobnosti i predstavlja prepreku za preuzimanje odgovornosti za svoje postupke i ponašanje, što isključuje primenu vaspitnih mera za ovu kategoriju maloletnih izvršilaca krivičnih dela. U kontekstu duševne zrelosti, druge bitne psihosocijalne karakteristike ličnosti maloletnika od značaja za razumevanje konkretnog ponašanja nisu predmet utvrđivanja, zbog čega i, svrha izricanja ovih mera, potrebe vaspitanja i resocijalizacije maloletnika, ostaje zanemarena.

U primeni vaspitnih mera uvek treba poći od svrhe vaspitnih mera kao posebne vrste krivičnih sankcija, a to je vaspitanje maloletnika i pravilan razvoj njegove ličnosti kako bi se obezbedilo ponovno uključivanje maloletnika u društvenu zajednicu. U tom smislu izbor i primena vaspitne mere odgovarajuće potrebama maloletnika nisu mogući bez uzimanja u obzir svih relevantnih karakteristika ličnosti. Ličnost maloletnika uzeta u celini jeste osnov za primenu bilo koje vaspitne mere.

Odredba člana 12. Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica u pogledu okolnosti koje navodi kao značajne za izbor vaspitne mere potvrđuje shvatanje da je osnov za primenu vaspitnih mera celokupna ličnost maloletnika sa stanovišta potreba vaspitanja. U formulaciji ove odredbe, stavljanjem u prvi plan maloletnika i njegovih potreba, ali uzimanjem u obzir žrtve naglašavanjem važnosti činjenice da je maloletnik „nadoknadio ili pokušao da nadoknadi pričinjenu štetu”, primetan je uticaj kako zaštitničkog modela regulisanja krivično-pravnog statusa maloletnika, tako i koncepta restorativne pravde.

Ne i pored saglasnosti u pogledu stava da je osnov za primenu vaspitnih mera ličnost uzeta u celini i njene potrebe, ostaje pitanje da li u sklopu svih okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca treba utvrđivati i krivicu.

Zakonska norma direktno ne upućuje na potrebu utvrđivanja krivice. Međutim, ima shvatanja da je nužno u kontekstu celine ličnosti maloletnika uzeti u obzir i krivicu maloletnika. Pre svega, zakon u ostvarivanju svrhe vaspitnih mera posebno naglašava potrebu jačanja i razvijanja lične odgovornosti maloletnika, a to znači i suočavanje sa svojom krivicom i odgovornošću. Osim toga, u nekim situacijama primena opštih instituta krivičnog prava zahteva razgraničavanje umišljajnih i nehatnih krivičnih dela. Uzimanjem u obzir totaliteta ličnosti maloletnika bez razmatranja oblika krivice, maloletnik bi, ukoliko zakonom nije predviđena odgov-

ornost za nehatni oblik nekog krivičnog dela mogao da bude doveden u nepovoljniji položaj u odnosu na punoletnog izvršioca istog krivičnog dela.⁸ Slična situacija bi mogla da nastupi i kod utvrđivanja postojanja stvarne zablude ili pokušaja krivičnog dela.⁹ Postoji obaveza utvrđivanja svih elemenata, krivičnog dela, jer krivično delo nije povod, nego pravni osnov za izricanje krivičnih sankcija.¹⁰

U novijim tumačenjima značaja krivice za primenu vaspitnih mera ističe se da krivica ima drugačije značenje kad su u pitanju maloletnici i primena vaspitnih mera i da je treba apstrahovati, jer objektivni elementi krivičnog dela mogu postojati i bez krivice kao subjektivnog elementa. Umesto krivice kao opšteg elementa, za primenu vaspitnih mera treba koristiti posebne kriterijume čl. 12. ZMUKD, odnosno uzeti u obzir ličnost u celini bez obzira na posledice u vezi primene nekih opštih instituta koji maloletnike stavljaju u drugačiji položaj u odnosu na punoletne učinioce.¹¹ Smatra se da je izvršeno krivično delo od strane maloletnika samo povod za reagovanje u smislu izricanja vaspitnih mera krivičnih sankcija. Težište sudske odluke o vaspitnoj meri nije krivično delo i njegovi zakonski elementi, nego težina i okolnosti izvršenja dela i ličnost maloletnika.¹²

U vezi sa ovim pitanjem važno je naglasiti da ZMUKD posebno propisuje da se vaspitna mera izriče rešenjem tako što se u izreci rešenja navodi samo koja se mera izriče, ali se maloletnik ne oglašava krivim za krivično delo koje mu se stavlja na teret. U obrazloženju rešenja navodi se opis dela i okolnosti koje opravdavaju izricanje vaspitne mere.¹³

4. Primena vaspitnih mera i opšte karakteristike izvršenja

Svrha izrečene krivične sankcije ostvaruje se u fazi njenog izvršenja. Specijalna prevencija tek u fazi izvršenja izrečene sankcije dobija puni smisao, jer

8 Perić, O., Krivično pravni položaj maloletnika, Beograd, 1975, str. 83.

9 Bačić, F., Krivično pravo, Zagreb, 1980, str. 533.

10 Hirjan, F., Singer, M., Maloljetnici u krivičnom pravu, Zagreb, 1978, str. 38, 39.

11 Perić, O., Komentar Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, str. 37.

12 U ZMUKD u pogledu značaja krivice za primenu vaspitnih mera postoji terminološka (da li i koncepcijska?) nedoslednost. ZMUKD polazi od koncepcije opšteg pojma krivičnog dela koja zahteva da je delo predviđeno u zakonu, protivpravno i skrivljeno, i u svom nazivu, takođe i u čl. 1. koji predviđa da se Zakon odnosi na maloletne učinioce krivičnih dela, a ne na maloletne učinioce protivpravnog dela koje je u zakonu predviđeno kao krivično delo, što predstavlja koncepcijski dosledan termin za maloletne prestupnike prema kojima se primenjuju vaspitne mere, obzirom da za izricanje ovih mera nije neophodna krivica maloletnika.

13 „Izreka prvostepene presude je nerazumljiva ako je optuženi koji je mlade punoletno lice oglašen krivim za izvršeno krivično delo, a zatim mu izrečena vaspitna mera, umesto da vaspitna mera bude izrečena rešenjem bez oglašavanja optuženog krivim, što predstavlja bitnu povredu odredaba krivičnog postupka.” Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Kž. I 890/2006 od 13.6.2007. godine.

izvršenje podrazumeva prilagođavanje konkretne krivične sankcije konkretnom učiniocu kroz posebne programe postupanja. I generalnopreventivno dejstvo krivičnih sankcija, koje je izrazitije u fazi izricanja sankcija nego u fazi izvršenja, jeste rezultat društvene sigurnosti da sankcija mora da usledi ukoliko je izvršeno krivično delo, odnosno da je posledica društvene intervencije nakon izvršenog dela, gde postupak izvršenja krivičnih sankcija ima posebno značajno mesto.

Krivična sankcija izrečena sudskom odlukom, a nerealizovana u fazi izvršenja znači neostvarenu svrhu kako same krivične sankcije, tako i sudskog postupanja uopšte.¹⁴ Faza izvršenja daje smisao svemu što je prethodno preduzeto. Propusti u fazi izvršenja na određeni način predstavljaju neuspeh čitavog sistema i često imaju za posledicu ponovno vršenje krivičnih dela od strane istog učinioca. Maloletstvo učinioca krivičnog dela svojim psihofizičkim osobenostima čini fazu izvršenja krivičnih sankcija izrečenih maloletnicima još delikatnijom i značajnijom.

Poseban sistem krivičnih sankcija i mera za maloletnike kao opšte prihvaćeni standard savremenog krivično-pravnog položaja maloletnika podrazumeva i poseban sistem izvršenja krivičnih sankcija i mera izrečenih maloletnicima zasnovan na posebnim principima i posebnoj organizaciji. Različite vrste krivičnih sankcija podrazumevaju i posebne principe izvršenja karakteristične samo za tu vrstu sankcija. U najkraćem, opšta pravila izvršenja krivičnih sankcija prema maloletniku podrazumevaju sledeće principe: postupanje po pravnosnažnoj i izvršnoj sudskoj odluci, važenje u odnosu na lica (odredbe o izvršenju krivičnih sankcija prema maloletnicima primenjuju se i na punoletne učinioce krivičnih dela kojima je izrečena vaspitna mera ili kazna maloletničkog zatvora i na lica koja za vreme izvršenja tih sankcija postaju punoletna), princip nediskriminacije, individualizacija i fleksibilnost u opštem načinu postupanja, individualizacija kroz pojedinačne programe postupanja, pravo na obrazovanje i verska prava maloletnika, zaštita zdravlja maloletnika, zabrana upućivanja u samicu, troškovi izvršenja krivičnih sankcija u načelu padaju na teret budžetskih sredstava i postojanje obaveze snošenja dela troškova izvršenja određenih sankcija za roditelje i druga lica traje dok traje obaveza izdržavanja, a za maloletnika dok je u mogućnosti da snosi troškove; zabrana nošenja vatrenog oružja unutar zavoda i ustanova za maloletnike; zaštita prava maloletnika predviđanjem prava na pritužbu upravniku zavoda povodom nezakonnosti ili nepravilnosti u toku izvršenja zavodske vaspitne mere ili kazne maloletničkog zatvora, i prava na žalbu veću za maloletnike prvostepenog suda protiv rešenja upravnika o pritužbi.

Za izvršenje svih vaspitnih mera značajno je da je za njihovo izvršenje po pravilu nadležan organ starateljstva, izuzetno, za izvršenje vaspitne mere upućivanja u vaspitno popravni dom nadležan je sud. Nadzor nad izvršenjem mera i kontrolu izvršenja vaspitnih mera vrši sudija za maloletnike koji je sudio u prvom stepenu i

14 O broju i razlozima nerealizacije zavodskih vaspitnih mera: Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I. Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima Srbije, Beograd, 2008, str. 137.

o tome vodi Kontrolnik izvršenja vaspitnih mera i sačinjava odgovarajuće spise praćenja i kontrole.¹⁵ Sudija za maloletnike i javni tužilac za maloletnike najmanje jedanput godišnje vrše neposredan nadzor i kontrolu izvršenja vaspitnih mera. Izveštaje o toku i rezultatima izvršenja vaspitne mere nadležnom sudiji i tužiocu dostavlja nadležni organ starateljstva i uprava zavoda, odnosno ustanove u kojoj se izvršava vaspitna mera svakih šest meseci (na zahtev sudije i češće). Sudija za maloletnike i javni tužilac za maloletnike tok i rezultate izvršenja prate na osnovu izveštaja podnetih od strane organa starateljstva u propisanim rokovima, a najmanje jedanput godišnje vrše i neposredni nadzor i kontrolu izvršenja vaspitnih mera.

5. Problemi u primeni

Dosadašnje iskustvo u primeni posebnih obaveza ukazuje na određene probleme koji otežavaju realizaciju pojedinih vaspitnih mera.

U slučaju vaspitnih mera upozorenja i usmeravanja, očekivano, najmanje problema ima u primeni sudskog ukora. Kada se radi o posebnim obavezama kao posebnoj, novoj, vrsti vaspitnih mera, primetno je da se najčešće i najuspešnije primenjuju samo dve posebne obaveze: posebna obaveza koja se odnosi na redovno pohađanje škole ili posla, kao i obaveza koja se odnosi na osposobljavanje za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima. Primena ostalih posebnih obaveza skopčana je sa značajnim teškoćama. Širu i efikasniju primenu izvinjenja oštećenom kao posebne obaveze onemogućava nepostojanje liste ovlašćenih medijatora za krivične postupke, neprimenjivanje Zakona o medijaciji, kao i otežano stvaranje „dobre prakse primene” zbog nejasnih procenih određenja. Kod posebne obaveze naknade štete u okviru sopstvenih mogućnosti problem u primeni može da predstavlja procena štete, kao i potrebna obučenosť stručnih službi centara za socijalni rad u pogledu zaštite prava maloletnika pri realizaciji ove mere. Pokazalo se da zdravstvene institucije u kojima se mogu realizovati posebna obaveza podvrgavanja ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti, kao i obaveza uključivanja u pojedinačni ili grupni tretman imaju kriterijume rada, imaju stroga terapijska pravila, kao i pravilnike koji u nekim segmentima isključuju ili onemogućavaju realizaciju vaspitne mere. Zavisnici ili probatori psihoaktivnih supstanci koji nisu navršili 16 godina, u skladu sa internim pravilnicima, ne mogu da budu uključeni u tretman, dok stroga terapijska pravila lečenja bolesti zavisnosti tretmanom u dnevnoj bolnici zahtevaju izuzetan višemesečni angažman roditelja, koji nije moguće uskladiti sa obavezama redovnog zaposlenja roditelja.¹⁶ Usmeni

15 Detaljnije: Sudski poslovnik, „Sl. Glasnik RS“, 65/03; Pravilnik o načinu vođenja kontrolnika i spisa izvršenja vaspitnih mera, „Sl. Glasnik RS“, 63/06.

16 O tome: Knežević-Tomašev Lj., Marković, Lj., Problemi u izvršenju vaspitnih mera, Bilten Okružnog suda u Beogradu, broj 79/2009.

nalog maloletniku i roditeljima u vezi sa ovom obavezom nije dovoljan, jer je uočeno da se usmeni nalozi i uputstva dati na glavnom pretresu zaboravljaju. Posebna obaveza upućivanje maloletnika sa neuropsihijatrijskim problemima na pojedinačni ili grupni tretman uglavnom nije moguće realizovati zbog odbijanja zdravstvene institucije, zbog zaštite drugih maloletnih pacijenata, da primi maloletnika ukoliko postoji podatak o njegovoj agresivnosti ili o antisocijalnom ponašanju. Dodatni problem kod ovih mera stvara i činjenica da se najčešće ni u izreci rešenja uputstva i nalozi ne navode detaljno, kao i nedovoljna angažovanost organa starateljstva u praćenju ove mere.¹⁷

Od četiri predviđene vaspitne mere pojačanog nadzora, ne primenjuju se ili se veoma otežano primenjuju dve mere. Mera pojačanog nadzora u drugoj porodici se gotovo i ne izriče. U praksi ne postoje spiskovi specijalizovanih hraniteljskih porodica u kojima bi se mogla realizovati ova mera, nema kriterijuma za izbor takvih porodica i njihovu stručnu i materijalnu podršku. Izricanje ove mere u zaista minimalnom broju svodilo se na spremnost pojedinih srodničkih porodica da u hitnim situacijama prihvate maloletnika.¹⁸

Statistički podaci pokazuju da je, posle sudskog ukora, mera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva u praksi najčešće primenjivana krivična sankcija za maloletnike. Realizaciju ove vaspitne mere ne prate značajniji problemi u pogledu uslova i organizacije.¹⁹

Vaspitna mera pojačanog nadzora uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za vaspitanje i obrazovanje maloletnika u praksi se za sada ne izriče zbog nepostojanja odgovarajućih institucija za njenu realizaciju. U ustanovama socijalne zaštite (pre svega u domovima za decu bez roditeljskog staranja) nema uslova za primenu ove mere, dok ustanove u okviru školskog sistema (internati i đački domovi) ne razvijaju i ne nude posebne programe pogodne za maloletnike kojima bi se ova mera izrekla.²⁰

U pogledu vaspitnih mera zavodskog karaktera praksa pokazuje da se samo mera upućivanja u vaspitno-popravni dom realizuje bez većih problema. Ova mera se kompletno realizuje u okviru Ministarstva pravde (Uprava za izvršenje zavod-

17 Ibid.

18 Perić, O, Milošević, N., Stevanović, I., Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima Srbiji, Beograd, 2008. str. 132; Knežević-Tomašev Lj, Marković Lj: op. cit.

19 Republički zavod za statistiku, Saopštenje broj 345, god. LVIII, 9. 12. 2008; Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I., op. cit, Beograd, 2008. str. 133.

20 Perić, O, Milošević, N., Stevanović, I., op. cit. . str 131; Knežević-Tomašev Lj., Marković Lj., op. cit.; Vidi: Jugović, A: Socijalna zaštita i reforma maloletničkog pravosuđa, Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi; Radovanović, R., ur Beograd, 2006, str. 507- 519.

skih krivičnih sankcija), te verovatno iz tog razloga u izvršenju ove zavodske mere ima znatno manje problema nego u slučaju druge dve zavodske vaspitne mere.²¹

Teškoću u primeni zavodske vaspitne mere upućivanja u vaspitnu ustanovu predstavlja činjenica da u Srbiji samo dve ustanove, odnosno dva zavoda iz sistema socijalne zaštite (zavodi za vaspitanje dece i omladine u Beogradu i Nišu, dok Zavod za vaspitanje dece i omladine u Knjaževcu godinama ne razvija odgovarajuće programe, zbog čega i ne izvršava ovu vaspitnu meru) imaju i razvijaju programe potrebne za realizaciju zavodske vaspitne mere upućivanja u vaspitnu ustanovu.²² Osim nedovoljnih kapaciteta za realizaciju ove zavodske mere, kao problemi izvršenja pokazuju se pitanja pokrivanja troškova izvršenje mere, zatim visok stepen tolerancije nadležnih službi usled čega maloletnik lako može bez posledica da izbegne izvršenje ove mere, nerešena pitanja potrage u slučaju bekstva maloletnika iz ustanove, neorganizovani boravak tokom letnjih meseci školskog raspusta. Obzirom da se mera realizuje i u okviru Ministarstva za rad i socijalnu politiku, problem predstavlja i generalno nedovoljna usaglašenost stavova pravosudnog i socijalnog resora.²³

Za realizaciju vaspitne mere upućivanja u posebnu ustanovu za lečenje i osposobljavanje u praksi ne postoje uslovi za realizaciju ove mere, jer ne postoji posebna ustanova za lečenje i osposobljavanje, odnosno ne postoji spremnost ustanova iz sistema socijalne zaštite da deo svojih kapaciteta opredele za rad sa maloletnicima kojima bi se izrekla ova zavodska mera. U retkim slučajevima, i kada postoji dobra volja odgovarajuće ustanove, nedostatak odgovarajućih programa otežava izvršenje mere.²⁴

6. Realna mogućnost izvršenja zakonom predviđene mere kao kriterijum izbora vaspitne mere

Očigledna je razlika u pogledu onoga što bi se može postići adekvatnom primenom sistema vaspitnih mera i realnih dometa. Moguće je realizovati tek trećinu predviđenih vaspitnih mera, što samo po sebi značajno redukuje i ostale prednosti i pogodnosti vaspitnih mera koje omogućavaju visok stepen individualizacije u primeni mera i izvesnije i efikasnije ostvarivanje same svrhe vaspitnih

21 Knežević-Tomašev Lj., Marković Lj., Problemi u izvršenju vaspitnih mera, Bilten okružnog suda u Beogradu, broj 79/2009.

22 O tome: Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I., Politika izricanja krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji, Beograd, 2008, str. 134.

23 Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I., op. cit. 2008, str. 135.

24 Perić, O., Milošević, N., Stevanović, I., op. cit. str. 136; Knežević-Tomašev Lj., Marković Lj., op. cit; Ilić, Z., Kriminalitet mladih i reforma pravno-institucionalne zaštite u Srbiji; Stanje kriminaliteta u Srbiji: pravna sredstva i reagovanje, 1. deo; Ignjatović, Đ., u: Beograd, 2007, str. 296-314.

mera. Mogućnost kombinovanja posebnih obaveza i pojačanog nadzora shodno konkretnim potrebama maloletnog izvršioca je značajno umanjena, kao i adekvatna zamena jedne vaspitne mere drugom.

Izbor vaspitne mere u sudskoj praksi, iz istih razloga, često je uslovljen u većoj meri postojanjem realnih mogućnosti za izvršenje izrečene mere, nego potrebama krivičnog postupka i maloletnog izvršioca krivičnog dela.

Razlozi nesklada između velikog potencijala sistema vaspitnih mera i realnog stanja primene nisu prevashodno normativnog karaktera, pa ne treba očekivati da će se stanje popraviti *de lege ferenda*²⁵, samo najavljenom izmenom Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnih lica. Drugim rečima, ne treba čekati promenu zakona, ili bar ne samo ovog zakona.

Nedostatak odgovarajućih kapaciteta, nepostojanje i nerazvijanje adekvatnih stručnih programa rada unutar određenih mera, nedovoljna edukovanost učesnika u izvršenju vaspitnih mera, kao i nedovoljno precizirani podzakonski akti, onemogućavaju ili otežavaju primenu značajnog broja vaspitnih mera. Obzirom da se sudovi opredeljuju za one mere koje je moguće realizovati, odnosno izbor vaspitne mere sužavaju samo na one primenjive u praksi, nije preterano reći da je u našim uslovima društvena reakcija na kriminalitet maloletnika diktirana materijalnim i organizacionim (ne)prilikama, a ne stvarnim potrebama prevencije i suzbijanja maloletničkog prestupništva. Ovo utoliko pre, što i u primeni vaspitnih naloga kao posebnih mera diverzionog karaktera ima problema u praktičnoj primeni (nedostatak podzakonske regulative, organizaciona pitanja). Sa ironijom, ali ne daleko od istine, može se zaključiti da je u sistemu reagovanja na maloletnički kriminalitet izvesna samo realizacija ili najlakših mera, sudskog ukora, ili najtežih, upućivanja u vaspitno-popravni dom i maloletnički zatvor. U gotovo praznom prostoru između ovih mera, između ukora i zatvora, za vaspitanje, odnosno pružanje zaštite i pomoći, vršenje nadzora, stručno osposobljavanje u cilju razvijanja lične odgovornosti maloletnika, njegovog vaspitanja i pravilnog razvoja njegove ličnosti, nema povoljnih uslova.

Vredi podsetiti i ovom prilikom da iako organizacioni i finansijski problemi, kao i nedostatak odgovarajućih ustanova koje su prilagođene boravku maloletnika jesu realnost, po shvatanju Evropskog suda za ljudska prava to nije validan i prihvatljiv argument na strani države. Svaka država potpisnica odgovarajućih dokumenata iz oblasti ljudskih prava i sloboda i maloletničkog pravosuđa dužna je da

25 O tome: Gazivoda, S., Izmene i dopune: Izmene i dopune zakona o maloletnicima, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, 3/2007; Milošević, N., Planirane izmene u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično-pravnoj zaštiti maloletnika, Krivično-pravna pitanja maloletničke delinkvencije, Bejatović, S., ur., Beograd, 2008.

obezbedi i odgovarajuće institucije za izvršenje sankcija i mera u skladu sa sistemom mera i sankcija za koji se sama opredelila.²⁶

*
* *

Professor Snežana Soković, PhD
Faculty of Law, University of Kragujevac

EDUCATIONAL MEASURES: THE POSSIBILITY OF IMPLEMENTATION

Educational measures are considered to be the most important type of sanctions for juvenile offenders in terms of their theoretical and conceptual characteristics as well as their factual implementation.

By its content, educational measures differ significantly due to a very heterogeneous bio-psychological and social characteristics of the juveniles they are intended for. They could be imposed to all age groups of juveniles and their diversity allows gradual appliance from mild to rigorous measures. They also possess significant internal flexibility which is reflected in the possibility of cumulating certain

26 U slučaju Boumar v. Belgia(1988), ECHR, 129/86 maloletnik, teško poremećen i delinkventan dečak, vraćan je u pritvor devet puta, ali je svaki put puštan na slobodu na dan isteka ili pre zakonskog roka od petnaest dana. U toku jedne godine maloletnik je proveo ukupno 119 dana u pritvoru, odnosno 119 dana je bio lišen slobode u periodu od 291 dana. Belgijski zakon predviđa mogućnost vraćanja u pritvor kada nije moguće pronaći odgovarajuću osobu ili ustanovu koja bi odmah primila maloletnika. U Belgiji su državne institucije otvorenog tipa, tako da država nije imala instituciju zatvorenog tipa koja bi bila u mogućnosti da primi veoma poremećene maloletnike. Sud je smatrao da je država Belgija u skladu sa Konvencijom imala obavezu da obezbedi odgovarajuće objekte koji zadovoljavaju zahteve bezbednosti i obrazovanja.

U slučaju D. G. v. Ireland(2002), ECHR, 39474/98 maloletniku je od njegove druge godine brinula država. Pokušaji da se maloletnik smesti u hraniteljsku porodicu su propali zbog njegovog ponašanja i 1996. godine osuđen je na devet meseci zatvora. Deo kazne je proveo u ustanovi Sv. Patrika u Irskoj, a nakon puštanja na slobodu bio je u hostelu za beskućnike. Lokalne vlasti su smatrale da bi potrebe maloletnika na najbolji način zadovoljilo terapeutsko odeljenje za omladinu između 16 i 18 godina starosti, ali takvo odeljenje nije postojalo u Irskoj. Vrhovni sud je odredio nadzornika ad litem i uputio maloletnika da podnese tužbu protiv lokalnih vlasti koje su ga lišile ustavnog prava ne obezbedivši mu potreban smeštaj i negu. Imajući u vidu da se Iraska opredelila za sistem vaspitnog nadzora kao model borbe protiv maloletničke delinkvencije, Sud smatra da je Iraska bila dužna da osnuje adekvatne ustanove koje će ostvariti uslove obrazovanja i bezbednosti. Vidi: Ž. Ditertr, Izvodi iz najznačajnijih odluka Evropskog suda za ljudska prava, Beograd, 2003.

types of educational measures (alternative sanctioning measures and measures of increased supervision), optional substitution of one educational measure with the other, and the possibility of revision of the original court decision with regard to the educational measure imposed in it by suspension of its implementation, either due to its success in minor's education or because of the disclosure of some new fact or because of the refusal of minor and his custodians to comply with the measures imposed.

In practice, however, a number of educational measures has been applied rarely and with difficulties or not at all (some measures of guidance; increased supervision in foster family; increased supervision with daily attendance in relevant rehabilitation and educational institution for juveniles; committal to special institution for treatment and acquiring of social skills). The reasons for discrepancy between the great potential of educational measures and their factual application are not mainly concerned with their normative character and the situation *de lege ferenda* should not be expected to improve by changing the relevant law which, was just announced. Insufficient capacities, insufficient and undeveloped vocational programmes within certain measures, unsatisfactory education of persons responsible for the implementation of these measures, scarcity of precise by-laws prevent or hinder the implementation of a significant number of educational measures. For the same reasons, not only does a selection of educational measure in the jurisprudence largely depend on the possibility of its implementation, but it also reflects the requirements of criminal proceeding and the needs of juvenile perpetrator of criminal acts.

Key words: educational measures, juveniles, criminal sentences, criteria of choice, judicial practice, law, individualization